

Misjon og utdanning blant samer i 1800-tallets Finland

Ritva Kylli

Ritva Kylli, f. 1975. Ph.D. fra universitetet i Oulu, Finland 2005. Arbeider som universitetslektor i arktisk og nordområdehistorie ved Universitetet i Oulu. Har skrevet om den samiske historien i finsk Lappland, m.a. to kapitler i Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa (Historien om samisk utdanning og opplæring i Finland, redigert av Piggja Keskitalo, VeliPekka Lehtola og Merja Paksuniemi. Siirtolaisuusinstituutti: Turku 2014).

Abstract

This article discusses the Lutheran state church's educational mission to the Sámi in 19th century Finnish Lapland. An ethnic and linguistic minority group living in the Finnish borderlands, the Sámi have functioned as the 'internal other' for Finns. Eventually, they became targets of an education policy that sought to implement a form of civilizing mission. While legislation regulated Christian education of the Sámi in the 19th century, individual practices depended on the activities of individual clergymen involved. While some focused on making the Sámi literate with the help of reading primers, others thought civilization could be introduced by way of founding lending libraries. Yet another wanted to hire a former Finnish missionary who had previously worked in Namibia to teach the Sámi. In Lapland, the Finnish clergymen worked closely with Sámi teachers (catechists), who functioned as cultural brokers between Finnish and Sámi cultures.

The Finnish government adopted a new policy towards ethnic minorities in the 1840s. When it was discovered that Finnish was one of the language minorities in the large Russian Empire, the Finns began to treat the Sámi language and culture in the same way as they wanted Russia to treat Finnish language and culture. Therefore, during the latter half of the 19th century, Sámi parents were no longer obliged to teach Finnish to their children. In addition, those Utsjoki and Inari clergymen who learned to speak the "dialect" of the Sámi language in their parishes, were given better salaries. The status of the language reached new heights in the first years of the 20th century, when the bishop of the Kuopio Diocese J. R. Forsman, learned Sámi so he could preach to the Sámi in their own language during his visitation to Utsjoki in 1902. During this time, Sámi Christianity stood very strong, especially compared to the rest of Finland. In the

Utsjoki parish, bishop Forsman was especially impressed with the Christian knowledge and skills of the young Sámi parishioners. The article compares the education in Finnish Lapland with the education of the Sámi in Sweden and Norway, and also with missionary education in some mission fields outside Europe.

Søkeord: 1800-tallet – kateketskole – utdanning – finsk Lappland – samemisjon

Innledning¹

Kristningen av samene er tradisjonelt blitt sett på som en kamp mellom runeboenen og korset.² Ifølge nyere studier var dette likevel ikke situasjonen i finsk Lappland, der den viktigste pådriveren for kristningen av samene var den opplæringen som ble gitt av Den evangelisk-lutherske (stats)kirke i Finland.³ I 1866 ble det innført et nasjonalt skolesystem av folkeskoler. Dette førte til at kirkens opplæringsmonopol utover Finlands bygder gradvis opphørte. Fram til 1866 hadde den evangelisk-lutherske statskirken stått for den grunnleggende undervisningen i finsk Lappland i hundrevis av år. Utenfor de største byene fantes det få fastskoler fram til andre halvdel av det 19. århundre. Barna lærte å lese i kristne omgangsskoler som flyttet fra sted til sted. I den nordligste regionen ble dette systemet kalt kateketskole. «Konfirmasjonsskolen» var det avsluttende stadium i dette opplæringssystemet. Når man ble konfirmert, skulle den konfirmerte være i stand til å lese katekismen. Dessuten måtte man være konfirmert for å kunne inngå ekteskap.⁴

Samene, som var en egen språklig minoritet og bodde i et grenseområde kan betraktes som den «indre Andre».⁵ De ble målgruppe for en egen utdannings- og opplæringspolitikk. På mange måter ble kristendomsopplæringen av minoritetene bedre ivaretatt enn det som var tilfellet for den finske majoritetsbefolkningen. Samene hadde for eksempel allerede på 1700-tallet mange kristelige bøker i sine samlinger. Til tross for stor fattigdom kunne en samisk familie allerede på 1750-tallet eie to katekismer og to salmebøker. I tillegg til statskirken ga ulike private kristelige organisasjoner også viktige bidrag til den kristne opplæringen av samene. Bibelskapet i St. Petersburg var tidlig på 1800-tallet kjent i Lappland for sine samiske nytestamenter, og på midten av 1800-tallet mottok samene i finsk Lappland samiske nytestamenter fra the British and Foreign Bible Society (Det britiske og utenlandske bibelselskapet, grunnlagt 1804).⁶

Sett fra et tidlig 1900-talls perspektiv, var resultatene av den kristne opplæringen av samene oppsiktsvekkende. I det samiske sognet Utsjoki (Ohcejohka), det nordligste sognet i finsk Lappland rett ved norskegrensa, sto kristendommen sterkere ved begynnelsen av 1900-tallet enn i resten av Finland, der sekulariseringen allerede hadde begynt å vinne framgang. Under en visitas i Utsjoki i 1902 uttrykte biskop Juho Rudolf Forsman (1859-1936) at han var svært fornøyd med kristendomskunnskapen og ferdighetene til de unge samiske sognebarna: «Her, langt oppe mot det ekstremt kalde nord, der naturen, som vi alle vet, er tøff og folk kjemper for å overleve, er det en glede å se at klimaet ikke hindrer kultivering av kristen ånd.»⁷

Sitatet antyder at mange samer var dedikerte kristne tidlig på 1900-tallet. Denne artikkelen drøfter hvordan dette kan ha skjedd: Hvordan hadde opplæringen av samene bidratt til en så tilsynelatende velfundert kristendom? Hvilken rolle spilte lærerne og kateketene som arbeidet i Lappland? Var de kulturelle brobyggere mellom finsk og samisk kultur?⁸ Artikkelen sammenligner situasjonen i finsk Lappland med situasjonen i Sverige og Norge. Jeg vil også undersøke hvordan opplæringen av samene forholdt seg til opplæringen av den finske majoritetsbefolkningen og til den finske og samiske språksituasjonen. Når jeg leter etter svar på disse spørsmålene, støtter jeg meg til en komparativ metode, i tillegg til kontekstuell analyse av historiske kilder.

De siste tiårene har det vært nedlagt en betydelig forskningsinnsats på dette feltet, av Tuuli Forsgren, Bill Widén, Sölve Anderzén og Veli-Pekka Lehtola, for å nevne noen. Nylig har det både i Norge og Finland også vært gjennomført flere prosjekter om samisk skolehistorie.⁹ I Sverige ble det i 2016 utgitt en vitenskapelig antologi med 35 artikler om det historiske forholdet mellom den svenske statskirken og samene. Min artikkel er basert på arkivkilder, avisartikler og andre typer upublisert og publisert materiale som gir informasjon om opplæring av samer i Finland. Studiens tidsramme strekker seg fra 1700-tallet til begynnelsen av 1900-tallet, med hovedfokus på 1800-tallet.

Samisk opplæring som del av det finske nasjonsprosjektet

Samisk opplæring i finsk Lappland fulgte svensk politikk fram til tidlig på 1800-tallet. Etter finskekrigen i 1808–1809 og Hamina-traktaten mellom Russland og Sverige ble Finland en uavhengig del av det russiske imperiet. Den russisk-ortodokse kirke hadde ikke noen særlig innflytelse på det finske opplæringssystemet. Med andre ord kunne Den evangelisk-lutherske kirke i Finland fortsette sin pedagogiske virksomhet i finsk Lappland uten avbrudd. Utdanningspolitikken overfor samene endret seg likevel i løpet av det 19. århundre. I det 18. århundre hadde den kirkelige administrasjon av finsk Lappland ligget delvis i Stockholm. De nye myndighetene hadde ikke særlig erfaring med å håndtere minoritetsspråk. Som den finske erkebiskopen skrev i et privat brev i 1837:

Det er uheldig at ingen her forstår det lappiske (samiske) språket. Og det beste ville vært om de russiske fredsforhandlerne hadde overlatt hele lappbefolkningen, som for oss bare er en plage, til Norge eller Sverige. Det er sikkert og visst at vi har andre ting å gjøre enn å tenke på å sivilisere disse ville, som aldri vil gi noe godt resultat.¹⁰

På 1800-tallet begynte den finske opplæringen av samene å finne sin egen form. I Finland er den samiske skolehistorien knyttet til at Finland ble en del av det russiske imperiet. Dette medførte at finnene ble interessert i å utvikle sitt eget språk og kultur, for til slutt å presse på for å bli en selvstendig nasjon. Norge hadde på sin side begynt med en fornorskingspolitikk overfor samene fra 1840-tallet av. I Sverige var samene isolert fra det svenske samfunnet. Der var det opprettet egne nomadeskoler

for samiske barn. Ifølge «Lapp skal forbli lapp»-politikken (i hht *Nomadskolereformen* av 1913) ble samene betraktet som reingjetere fra naturens hånd. Derfor skulle de holde seg til sin egen kultur og holdes borte fra sivilisasjonen.¹¹

Selv om den finske, svenske og norske politikken overfor samene gikk i forskjellige retninger på 1800-tallet, var det likevel mye samhandling over grensene mellom de tre landene. I Utsjoki snakket de samiske innbyggerne nordsamisk, det samme språket som ble brukt i de nordlige delene av Sverige og Norge. Det var også lang tradisjon for samarbeid om samiske undervisningsspørsmål. Den kristne opplæringen av samene var i løpet av 1720-årene blitt intensivert i det som nå er finsk Lappland. Impulsen til dette kom med den lutherske misjonæren og presten Thomas von Westen (1682-1727), som fra 1716 viet livet sitt til kristningen av samene i Norge.¹²

Von Westen ba også svenske og finske prester om hjelp i kampen mot «hedenskapet». Et halvt år etter at von Westen hadde sendt et brev til Sverige, utstedte Sveriges konge en proklamasjon om kristendomsopplæring og etablering av *Lappskoler* i svensk Lappland.¹³ Samtidig var det blant mange lutheranere i Europa en økende interesse for misjonsarbeid. I denne situasjonen tok misjonærene et valg mellom den «interne Andre» og den «eksterne Andre». Von Westen valgte å dra nordover, Hans Poulsen Egede (1686-1758) startet misjon blant inuit-befolkningen på Grønland, og Bartholomew Ziegenbalg (1682-1719) dro til den danske kolonien Trankebar i India ved begynnelsen av 1700-tallet.¹⁴ I 1731 diskuterte den svenske Riksdagen dannelsen av Det svenske ostindiske kompani. Det var ikke bare økonomiske og politiske grunner til at Sverige ville involvere seg østindiske affærer. Muligheten til å drive misjon var også et mål. Sölve Anderzén skriver i sin artikkel «Norrland is Our India» (Norrland er vårt India), at «misjonsarbeidet ikke bare var rettet mot land og kontinenter langt borte slik som Kina, India og Afrika, men også mot Nord-Skandinavia, hvor kristningen av den samiske befolkningen hadde vart i hundrevis av år og likevel ikke hadde gitt varig resultat».¹⁵

I Finland var situasjonen annerledes. De første finske prestene ble sendt til Lappland på 1600-tallet. Den første presten som hadde ansvar for både Utsjoki og Enare (Aanaar, samisk sogn sør for Utsjoki), ble utnevnt på 1740-tallet. Tidligere hadde Utsjoki-prestene bodd i Kautokeino (Guovdageaidnu, nå et sogn i Nord-Norge). Presten i Kautokeino kom til Utsjoki bare én gang i året for å undervise, forkynne, gravlegge og døpe. I tillegg hadde kirken ansatt en samisk *klokker*, som tok seg av kristendomsopplæringen ved å lese høyt for Utsjoki samiske soknebarn fra en finsk postille (prekenbok). Mange av sognebarna var i stand til å lese katekismen, i det minste i de første tiårene på 1700-tallet. Men samene ønsket å få sin egen, fastboende prest og sa seg rundt 1730 – på eget initiativ – villige til å betale for et tilbygg på den lille kirken. De ønsket å lære å lese kristne tekster, og noen ville også gjøre tjeneste som klokkere, kirketjenere, kateketer osv.¹⁶

På 1740-tallet ble lappskolen i Utsjoki opprettet. Skolen ble stengt etter bare få år, men rakk å lære opp de første samene som ble omreisende lærerne, kalt kateketer. Kateketer begynte å arbeide i Den evangelisk-lutherske kirke i Finland fra 1751. Oppfat-

ningen var at miljøet og klimaet i Lappland var for hardt for de «siviliserte» finske prestene. Samer som hadde vokst opp i Lappland, ble derimot ansett som naturlig egnet til å reise fra ett undervisningssted til et annet. De første kateketene i Finland var to fettere fra Tornensis-familien og opprinnelig fra Kautokeino. Isaac Andersson Tornensis, født 1730, hadde fått opplæring ved lappskolen i Utsjoki i 1745-1746. Han døde av lungesykdom allerede i 1753. Heller ikke Isaacs fetter, Johan Tornensis, kom til å arbeide så lenge som kateket. Han døde av røde hunder da han var bare sytten år gammel.¹⁷

Kateketenes oppgave var å reise fra gamle til gamle i vintersesongen og undervise de samiske barna (både jenter og gutter) i hver enkelt husstand. Lønnen ble betalt av staten. Fjellsamene i Utsjoki tilbrakte somrene med reinflokkene ved Nordishavskysten i Norge. Undervisningen varte til slutten av april, da samene begynte å flytte mot kysten. Språket den samiske kateketen og de samiske barna har kommunisert på, må uten tvil ha vært samisk. Men finsk ble også mye brukt, siden det fra begynnelsen av 1700-tallet var hovedspråket i gudstjenester og annen kirkelig undervisning i hele det nordsamiske området. De finske prestene forsøkte å få kateketene til å snakke finsk til elevene, og fra begynnelsen av 1800-tallet og utover århundret begynte kirken å ilegge foreldre som ikke lærte barna sine finsk, bøter (straffeordre ble utstedt til sognebarn i Utsjoki i 1804). Kateketene ble også tvunget til å bruke finsk da nesten alle kristne lærebøker var skrevet på finsk. På 1700-tallet så Den finsk evangelisk-lutherske kirken ikke noe behov for bøker skrevet på nordsamisk.¹⁸

Innbyggerne i Utsjoki begynte vanligvis ikke å lære finsk før de kom i konfirmasjonsalder. Finnskunnskapene kan derfor ikke ha vært særlig gode. Tuuli Forsgren bemerker i sin bok «...*först at inhämta språket, och sedan deruppå lära sin Christendom...*» *Om finska böcker och sameundervisning i Torne och Kemi lappmarker före 1850* at samene ikke nødvendigvis fortalte prestene at de ikke forsto finsk særlig godt, siden prestene kunne hindre dem i å inngå ekteskap.¹⁹ En hjelpeprest i Utsjoki i 1833 var interessert i å lære samisk. Etter at han hadde fullført undervisningen ved Utsjoki konfirmasjonsskole, skrev han i dagboken sin:

Så startet jeg med De ti bud. Det var en kamp hele veien, fordi hvert enkelt ord måtte tolkes til *lappspråk* for dem, og det språket svarte de også på – det er helt uakseptabelt at myndighetene ikke krever at prestene her skal undervise på *lappspråk* og lære sognebarnas morsmål.²⁰

I første halvdel av 1800-tallet ble det en fornyet interesse for samisk språk. Dette er interessant. For da Norge begynte sin fornorskings- og assimileringsspolitikk overfor samene, løftet Finland fram viktigheten av samisk språk. Elias Lönnrot (1802-1884) ble en viktig frontfigur i kampen for det samiske språket. Han var en finsk lege, men også en viktig person når det gjaldt utviklingen av det finske skriftspråket. Lönnrot samlet *Kalevala*, den finske nasjonaleposet, og fra 1854 arbeidet han som professor i finsk språk ved Det keiserlige Alexander-universitetet i Helsingfors. Allerede i sin studietid var Lönnrot med på å drive fram den nasjonale vekkelsen, som i løpet av 1800-tallet fikk stadig flere tilhengere i Finland.²¹

Ifølge Lönnrot var morsmålet nødvendig om en nasjon skulle overleve kulturelt. Han

hevdet at man måtte undervise i det finske språket, og at det måtte brukes i aviser og litteratur (istedenfor svensk, som tradisjonelt hadde vært hovedspråket i offentlig administrasjon og høyere utdanning i Finland). Lönnrot studerte også mange av språkene som var beslektet med finsk. Han tilbrakte deler av årene 1841 og 1842 i Lappland, der han studerte de samiske språkene aktivt. I reisedagboken sin reflekterte Lönnrot over statusen til det samiske språket. Han var kritisk til hvordan lille Finland, som på det tidspunktet levde under trykket av det store russiske imperiet, behandlet sine egne minoritetsinnbyggere. Finnene brukte «noen få lapper» til å vise hvordan ting ville blitt hvis finnene hadde sittet ved makten: underkuede folk ville bli fratatt sitt morsmål. I stedet for at et par prester lærte seg samisk, ble hele sogn tvunget til å lære finsk. Lönnrot var særlig bekymret for situasjonen til det enaresamiske språket, da dette var et språk som kun ble snakket innenfor Finlands grenser.²²

Elias Lönnrot foretok en lengre reise til Lappland i 1841-42. En katekist i Utsjoki gav ham to ukers intensiv opplæring i samisk. I tillegg bodde Lönnrot i en samisk gamle en ukes tid, fordi han mente at han ville lære mer samisk der enn i prestegården. (Tegning-A. V. Linsén 1847-Kilde-Museiverkets bildsamlingar, Helsingfors)

I februar 1842 skrev Lönnrots gode venn og kapellan i Enare, Josef Wilhelm Durchman (1806–1891), et brev om kristendomsundervisningen i finsk Lappland til Åbo domkapittel, der erkebiskopen av Finland hadde sete i første del av 1800-tallet.²³ Han skrev at samene hadde mistet sitt morsmål i mange sogn i finsk Lappland. Dette var ikke tilfellet i Utsjoki, da ikke så mange finner hadde bosatt seg der, og

sognet derfor hadde opprettholdt sin samiske befolkning. Prestene i Utsjoki hadde ikke vært i stand til å få de lokale samene til å lære seg finsk, og det var ingen grunn til å tro at dette ville forandre seg i nær fremtid. Ifølge Durchman var det på tide å gi samene i Utsjoki muligheten til å lære om kristendommen på sitt eget morsmål. Kirken og staten var sammen ansvarlige for den kristelige opplæringen av samene, og så langt hadde resultatene av undervisning på finsk ikke vært særlig overbevisende. Løsningen måtte være å skaffe nye bøker på samisk fra Norge, der presten Nils Vibe Stockfleth (1787-1866) hadde utgitt bøker som var skrevet på nordsamisk.²⁴

Åbo domkapittel fattet sine beslutninger vedrørende kristendomsundervisningen i Utsjoki i september 1842. Disse innevarslet en ny, positiv tidsalder for det samiske språket i finsk Lappland. Fra da av fikk samiske foreldre i Utsjoki mulighet til å bestemme hvilket språk de ønsket at barna skulle undervises på, og ingen av språkene kunne brukes mot samenes vilje. Stockfleths samiske bøker kunne benyttes til å undervise de barna i Utsjoki som hadde foreldre som hadde valgt samisk som undervisningsspråk. For dette formålet måtte presten i Utsjoki kjøpe fem stove- og lesetabeller, 25 eksemplarer av Luthers katekismer, 25 ABCer, ti nytestamenter samt diverse bibelhistorie- og bønnebøker.²⁵ Den evangelisk-lutherske kirken hadde gjort sitt valg: Å øke kristendomskunnskapen blant samene var det viktigste, hvilket språk opplæringen skjedde på, spilte ikke så stor rolle.

Stockfleths bøker ble innkjøpt til Utsjoki kort tid etter at domkapittelet hadde fattet sin beslutning. Elias Lönnrot hadde bestemt seg for å kjøpe bøkene under et besøk til Enare, Utsjoki og Karasjok (Kárášjohka, i Norge), der han hadde møtt Stockfleth personlig. Stockfleths bøker ble likevel ikke veldig populære. Selv om de var skrevet på nordsamisk, som man også snakket i Utsjoki, var samene der etter sigende mistenksomme overfor den romerske skrifttypen i disse bøkene. Den var for ulik den gotiske skriften de var vant til.²⁶ Noe senere, på 1850- og 1860-tallet, publiserte prester og kateketer i Utsjoki selv oversettelser av bøker til samisk, som for eksempel ABCer og katekismer.²⁷

I 1848 rapporterte Den evangelisk-lutherske kirken i Finland til Det keiserlige senatet i Finland at samebefolkningen i Utsjoki ikke kunne tilstrekkelig finsk. Derfor hadde kristendomsundervisningen heller ikke gitt gode resultater blant dem. Siden prestene ikke hadde kunnet samisk, var den samiske befolkningen blitt tvunget til å lese bøker på finsk, selv om «lærebøker på *lappspråk* var utbredt» i Utsjoki sogn. Prekenene ble også holdt på finsk og tolket til samisk. Håpet var nå at myndighetene ville tillate bruk av samisk i opplæringen av samene.²⁸

På bakgrunn av rapporten ble det utstedt et keiserlig dekret, datert juni 1849. Dekretets hovedpoeng var at man skulle betale høyere lønn til prester i Utsjoki og Enare som lærte seg å snakke den «dialekten» av samisk som ble brukt i deres sogn. Den administrative utbyggingen av kirken i Lappland ble også intensivert. I 1851 ble det opprettet et nytt bispedømme med bispesetet lagt til Kuopio i Nord-Finland. En av de viktigste oppgavene for det nye bispesetet var å styrke kristendomsopplæringen blant samene. Fra da av og utover i siste halvdel av 1800-tallet studerte alle prester i Utsjoki samisk. Og samiske

foreldre i Utsjoki var ikke lenger forpliktet til å lære barna sine finsk. Straffeordren av 1804 ble nå ansett å være uheldig og ikke lenger anbefalt iverksatt.²⁹

Siste del av attenhundretallet – samiske lærere med høyere utdanning

I over 200 år lærte kateketer samiske barn å lese, de lærte dem de ti bud, trosartiklene, Fadervår osv.³⁰ Selv om omreisende kateketene stort sett var samiske menn, hadde de også finske kulturelle verdier med seg. Urfolksterritoriene i Arktis og nordområdene ble ikke utsatt for voldelige erobringstokter. I stedet ble mange av urfolkssområdene kolonisert kulturelt sett. Det er mulig å snakke om en kolonisering av sinnene, noe som i stor utstrekning skjedde gjennom skolegang.³¹ Kirkestedene, som samene måtte besøke til visse tider av året for å delta i gudstjenester, kan betraktes som et «kolonialt sted», der verdsettingen av finsk kultur ble særlig understreket. Kateketene ble kulturmeglere mellom den samiske og den finske kulturen, selv om de først og fremst representerte sin egen, samiske kultur. Kateketene kjente for eksempel lokale uttrykksmåter og forhold mye bedre enn de finske prestene, samtidig som de også tilpasset og overførte finske kunnskapsformer til de samiske sognene.³²

Kateketene i Enare og Utsjoki utførte sine plikter med stor hengivenhet og oppofrelse, til tross for at lønnen var lav og de måtte spe på inntektene med jakt og fiske. Kateketgjerningen var verdsatt, og samiske gutter fulgte ofte i fedrenes spor og ble selv kateketer. I andre halvdel av 1800-tallet stod Den finske evangelisk-lutherske kirken overfor nye problemer med lærere og skoler. Det viste seg at den konstante reisevirksomheten i den ekstreme villmarken ikke alltid var like enkel for de samiske kateketene. I tillegg begynte kateketskolen å bli gjenstand for kritikk. En *goahti* (gamme) ble ikke ansett som et egnet undervisningssted fordi den også var hjemmet til en samisk husholdning. Samtidig begynte den finske innstillingen til undervisning å endre seg. Under regjeringstiden til Alexander II av Russland (1855–1881) endret utdanningssystemene seg langt raskere enn før, og kirken måtte begynne å gi plass for «sekulære» (ikke-kristne) skoler. I Lappland begynte også finske prester å se ulempe ved omgangsskolene. Myndighetene visste også at lignende tanker ble drøftet også i Norge og Sverige.³³ I Sverige hadde betydningen av kateketskolen vært for nedadgående siden 1840-tallet: Samiske barn ble vant til ideen om fastskole gjennom skoler som ble drevet av misjoner og flyttet fra bygd til bygd.³⁴

På 1850-tallet ble det planlagt å erstatte kateketundervisningen med faste skoler også i finsk Lappland. I 1857 ble det fastlagt at en ny type skole skulle etableres nær kirkene i Utsjoki og Enare. Undervisningen skulle etter planen legges til distriktets domstolslokaler og foregå hovedsakelig om vinteren. Man forventet at opplæringsmålene skulle kunne oppnås mer effektivt, fordi elevene fikk mer undervisningstid enn tidligere. Man håpte også på bedre utdannede lærere (kanskje til og med på universitetsnivå). Målet var å øke muligheten til å lære å lese og få en dypere kristendomsopplæring, og, i tillegg, gi grunnleggende opplæring i regning og skriving. Innføringen av nye fag viser hvordan samfunnets endrede utdanningsidealer også kom til å inkludere samisk utdanning.³⁵

Det keiserlige senatet besluttet i februar 1858 å omorganisere kristendomsopplæringen i Utsjoki sogn. Undervisning ved kateketer ble avskaffet, og planen var å gå over til fastskoler. I stedet for de fem kateketene i Utsjoki og Enare ble det besluttet å ansette to lærere, en for hvert sogn. Læreren måtte i tillegg til fagene som undervistes i skolen, også kunne den samiske dialekten som ble snakket i det sognet skolen tilhørte. Endringen skulle skje når kateketene etter hvert sluttet.³⁶

Selv om avgjørelsen om å opprette fastskoler i samiske sogn var tatt, fortsatte kateketene foreløpig i sin gjerning. I mens ble det satt i verk tiltak for å forbedre kateketenes undervisning. Denne planen støtte imidlertid på mange problemer. Noen av kateketene hadde vanskelig for å lære seg regning og noen av de andre nye fagene. De samiske mennene som var kateketer, hadde vanligvis ikke de kvalifikasjonene som trengtes for å fungere som kompetente lærere. Men på dette tidspunktet fantes det ikke så mange utdannede lærere i Finland som helhet. Den første lærerskolen i Finland (Seminaret i Jyväskylä) ble grunnlagt først i 1863.³⁷

De neste tiårene ble det fremmet et vell av nye planer. Det Finske Misjonsselskap ble stiftet i 1859 og startet opp et evangelisk luthersk misjonsarbeid i Sørvest-Afrika. I 1877 forelo Anders Andelin (1809–1882), en tidligere prest i Utsjoki, at Den evangelisk-lutherske kirken skulle sende misjonær K. L. Tolonen (1845-1902), som hadde arbeidet i det området som nå heter Namibia, til finsk Lappland for å arbeide som lærer blant samene i Utsjoki.³⁸ Tidligere hadde den samme presten støttet at den samiske kateketen Aslak Davidsson Laitis (1836–1895) skulle få høyere utdanning for å kunne bli grunnskolelærer. Laiti hadde gode kunnskaper i finsk, religion, bibelhistorie og regning og ble ansett som kvalifisert til å jobbe som lærer på skolen i Utsjoki. Laiti oppholdt seg et par måneder i Kuopio, der bispesetet lå, for å gjøre seg kjent med grunnskolen der. Han skulle så lære bort undervisningsmetodene fra Kuopio til de andre kateketene i Utsjoki: Anders Hellander (1834-1895) og Isak Mannermaa (født 1830).³⁹

Edvard Wilhem Borg (1830-1910), prest i Utsjoki på 1860-tallet, støttet ikke etableringen av fastskoler for den samiske befolkningen. Ifølge ham måtte samene først bli klar over sivilisasjonens fordeler, noe man kunne oppnå gjennom aviser og utlånsbiblioteker. Innbyggerne i Utsjoki synes å ha vært av samme mening. De betraktet kateketundervisningen som et bedre alternativ enn de nye grunnskolene. Rapportene som er skrevet av Aslak Laiti, bekrefter Borgs oppfatning. Laiti fortalte at man hadde forsøkt å organisere opplæringen på bygdenivå i stedet for i enkelthusholdninger, men mangelen på skikkelige skolebygninger var et problem. Dette var angivelig grunnen til at det var umulig å lære samiske elever regning og skrivning, og at hovedfokuset fortsatte å være på lesing.⁴⁰

Etableringen av offentlige skoler ble ytterligere forsinket av at Aslak Laiti i 1863 ble psykisk syk og forlot Lappland og lærergjerningen for godt i 1864. Laiti var en av de første finske samer som forlot Sápmi og den tradisjonelle samiske kulturen. Vanligvis ønsket samer å forbli i Lappland, da de på 1830-tallet hadde hørt at en samisk gutt hadde dødd i St. Petersburg.⁴¹ Laiti hadde også vært redd for å flytte fra Lappland til den finske delen av landet. Han trodde at «å reise til Finland kunne gi angst, og i siste instans, ubetimelig død». Han ble mentalt forstyrret i 1863 – etter at han hadde

studert blant finnene og kom tilbake til Utsjoki. Sykdommen startet med grubling over religiøse spørsmål. Han besvimte, ble voldelig, forvirret, og framviste «andre symptomer på psykisk lidelse». Det kan hende Laiti følte at han var i en vanskelig posisjon personlig og profesjonelt; han var svært bekymret for hvordan han skulle klare seg i den nye stillingen.⁴²

Kvalifikasjonskravene for lærere økte mot slutten av 1800-tallet, og kateketene begynte å få langt større kunnskaper enn sine forgjengere. Det kristelige innholdet ble ikke vektlagt like sterkt som før. Ifølge en rapport skrevet i 1865, kunne Anders Hellander, som etterfulgte Aslak Laiti, snakke den samiske dialekten i Utsjoki. Han kjente også aritmetikkboken til Borenius (*Logu-Luoittim Oappu-Kirji*, oversatt til bruk i Utsjoki-skolen av kateketen Aslak Laiti) og kunne også skrive. Han hadde derfor de nødvendige ferdighetene til å undervise ved den kommende fastskolen i Utsjoki.⁴³

Som nevnt planla man å etablere fastskoler med en gang kateketene fra 1850-tallet trådte fra. I realiteten lyktes ikke planen, fordi nye kateketer ble tilsatt før fastskolene ble opprettet. Kirken trengte fremdeles kateketer til å undervise samiske barn. Situasjonen var veldig problematisk sett fra de samiske kateketenes ståsted. Anders Hellander, som hadde arbeidet som kateket i Utsjoki siden 1856 og hadde planlagt å arbeide ved fastskolen i Utsjoki, ble så lei av arbeidet at han ønsket å fratre i 1873. Han påpekte at det hadde vært planlagt å skaffe egnede lokaler til skolen, men at sognets innbyggere fremdeles ønsket at kateketen skulle undervise barna i hjemmene. Han var skuffet over at det ikke var blitt noen fastskole, slik det var lovet i 1857.⁴⁴

På dette tidspunktet følte kunnskapsrike samiske kateketer seg mellom barken og veden. På den ene siden var de lovet godt betalt arbeid i en særskilt, oppvarmet bygning, mens samene på sin side ikke ønsket å oppgi den tradisjonelle formen for kateketundervisning. Den evangelisk-lutherske kirken hadde antatt at en samisk lærer som var født i Lappland, skulle kunne tåle de lokale forholdene og de lange reiseveiene bedre enn finske prester som kom sørfra. Men både Hellander og Laiti valgte å fratre stillingene. Avisen *Uusi Suometar* rapporterte senere at Laiti ikke hadde satt pris på tiden «i røykfylte gammer midt i snøfjonnene.»⁴⁵

Selv om antall kateketer gikk ned i andre halvdel av 1800-tallet, økte undervisningsbyrden. Tidlig på 1800-tallet hadde kateketene brukt tiden på undervise barn i hjem der foreldre selv ikke var i stand til å undervise dem. Nå ble undervisningen tilbudt alle i menigheten. Den hjemmebaserte undervisningen ble nå mer bygdebasert og undervisningsperioden forlenget fra under en uke til en hel måned. Dette gjorde at kateketenes undervisning ble mer effektiv.⁴⁶ Allerede mot slutten av 1860-årene ble det rapportert om en betydelig forbedring i leseferdighetene til Utsjokis innbyggere.⁴⁷

Kateketene fortsatte å undervise resten av 1800-tallet og tidlig på 1900-tallet, parallelt med at de første folkeskolene kom. Den første grunnskolen i Utsjoki ble grunnlagt i 1886. Denne skolen, som var offentlig og ikke drevet av kirken, lå i bygda Outakoski. Skolens første lærere var et finsk ektepar som flyttet til Utsjoki fra Jyväskylä. Den evangelisk-lutherske kirken holdt på sin side fast ved en sterk pro-samisk

språkpolitikk. Samiske språkferdigheter ble ansett som en nødvendig del av kateketenes utdanning, i motsetning til de mange finsktalende grunnskolelærerne.⁴⁸ Til tross for at skolens undervisning foregikk på finsk, noe som de samiske sognebarna fant latterlig, fantes det ivrige samiske elever ved grunnskolen i Outakoski helt fra begynnelsen.⁴⁹ I en avisartikkel skrevet i 1886 i Utsjoki, undrer forfatteren seg over hvorfor skolebarna ble undervist på finsk ved denne skolen. Samme artikkel refererer til samer som Finlands urbefolkning. Forfatteren argumenterte for at samene burde få opplæring på sitt eget morsmål – ikke bare fordi det var enklere å forstå for barna, men også for ikke å undertrykke «*lappene* som nasjon».⁵⁰

Konklusjon

På 1800-tallet fulgte opplæringen av samene i Finland et helt annet spor enn det som var tilfellet i Sverige og Norge. Den finske pro-samiske språkpolitikken stod i sterk kontrast til nabolandenes forsvenskings- og fornorskningsspolitikk. Hovedårsaken til den finske politikken var at Finland i 1809 ble en del av det russiske imperiet. Finnene innførte en ny type minoritetspolitikk overfor samene i 1840-årene, da de oppdaget at de selv tilhørte en språklig minoritetsgruppe i det enorme russiske imperiet. Finnene gjorde da et forsøk på å behandle samisk slik de ønsket at Russland skulle behandle deres språk og kultur.

Statusen til samisk språk var godt etablert helt til slutten av andre halvdel av 1800-tallet. Høydepunktet ble nådd ved begynnelsen av 1900-tallet, da biskopen i Kuopio bispedømme, J. R. Forsman, lærte seg samisk for å forkynne for samene på deres eget språk under bispevisitasen i Utsjoki i 1902. Biskop Forsman roste også samisk kristendom i sin visitasberetning, som nevnt i innledningen. Forsman (senere kalt Koskimies, etter at han forfinsket navnet sitt) var en Fennomani-tilhenger, en som kjempet for finsk kultur på samme måte som Elias Lönnrot hadde gjort tidligere på 1800-tallet.⁵¹

Fennomani-bevegelsen ble grunnlagt rundt 1900, da Finland fra 1899 ble utsatt for en ny type russifiseringspolitikk (år med undertrykkelse). Avisen *Kaiku* publiserte i 1901 en artikkel om språkforholdene i Lappland. Undertrykkelsen av det finske språket minnet om situasjonen slik den lenge hadde vært for det samiske: «Når vi nå for tiden diskuterer det finske språks mørke framtid, sier *lappen* helt rolig: 'Nå når det er din tur - hvordan smaker det?' Og finnene må sannsynligvis aldri lære seg et fremmedspråk for å få lov til å inngå ekteskap.» Artikkelforfatteren reflekterte over hvordan finnene hadde tvunget samene til å lære finsk for å fremme uniformitet.⁵² Den samiske nasjonsbevisstheten var blitt vekket, og tidligere års assimileringsspolitikk var tydeligvis ikke glemt. Samene fra Utsjoki og Enare var likevel trofaste medlemmer av Den evangelisk-lutherske kirken, til tross for at kirken hadde vært et hovedinstrument for assimilasjonen av samene.

Det var krevende å undervise den samiske minoriteten, selv om arbeidet ble utført innenfor egne landegrenser. Sölve Anderzén påpeker i artikkelen «Kyrkans under-

visning i Lappmarken under 1800-talet» at den svenske (stats)kirke var involvert i en prosess der man hele tiden forsøkte å finne arbeidsmetoder som kunne brukes i alle samiske sogn i svensk Lappland. Den svenske kirke tillot også samemisjonsorganisasjoner, som for eksempel Svenska Missionssällskapet, å etablere fastskoler i svensk Lappland fra 1839.⁵³ I Finland var det mange tiltak på 1800-tallet og tidlig 1900-tall som gikk i retning av en «kultursensitiv» opplæring av samene. Problemet var imidlertid manglende konsistens i samepolitikken til Den evangelisk-lutherske kirke. Mye avhang av entusiasmen og aktivitetene til den enkelte prest,⁵⁴ som i tillegg til de samiske kateketene også underviste sine sognebarn i kristendom.

Finland ble uavhengig i 1917, og fra 1921 var det kommunene som måtte sørge for folkeskoler til innbyggerne. I kjølvannet av dette hardnet holdningene overfor minoritetskulturer til. I 1920- og 1930-årene anså enkelte finske øvrighetspersoner det til og med som upatriotisk å bevare det samiske språket. Mange samiske barn ble tvunget til å dra hjemmefra for å få undervisning. Opprettelsen av internatskoler for grunnskoleelever bidro til ytterligere å styrke det finske språkets posisjon. I siste instans kan de to tiårene etter andre verdenskrig betraktes som den sterkeste assimileringperioden i finsk Lapplands samiske historie.⁵⁵ Den siste kateketen i finsk Lappland sluttet i stillingen sin i 1956. Hun kunne samisk, mens grunnskolelærerne vanligvis var finskspråklige.⁵⁶

Noter

1 Jeg vil takke følgende institusjoner for støtte til oversettelse av artikkelen: Suomalais-norjalainen kulttuurirahasto (Kultur fonden för Finland och Norge) og Humanistisk Fakultet, Universitetet i Oulu. Takk også til oversetter Hege Jakobsen Lepri hos e2publish, anonyme fagfeller for konstruktive kommentarer og Kristin Norseth for språklig bearbeidelse. Jeg tar ansvaret for eventuelle feil og mangler.

2 Se f.eks. Tuomo Itkonen, «Fellmanilainen traditio ja Tuderus», *Kaltio* nr. 4–5 (1968), 116–119.

3 Ritva Kylli, *Saamelaisten kaksi kääntymystä. Uskonnon muuttuminen Utsjoen ja Enontekiön lapinmailla 1602–1905* (Helsinki: SKS, 2012a).

4 Bill Widén, *Kateketinstitutionen i Sveriges och Finlands lappmarker 1744–1820* (Åbo akademi, 1965), 9–11; Esko M. Laine & Tuija Laine, «Kirkollinen kansanopetus», *Huoneentaulun maailma: kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle* (Helsinki: SKS, 2010), 258–312.

5 Corey Johnson & Amanda Coleman, «The Internal Other: Exploring the Dialectical Relationship Between Regional Exclusion and the Construction of National Identity», *Annals of the Association of American Geographers* 102, nr. 4 (2012), 863–880.

6 Ritva Kylli, *Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Utsjoella ja Inarissa 1742–1886* (Rovaniemi: PSHY, 2005), 145–216.

7 Kylli, *Saamelaisten kaksi kääntymystä*, 260–268.

- 8 Se feks. M. A. Jezewski, «Culture brokering in migrant farm-worker health care», *Western Journal of Nursing Research* 12, nr. 4 (1990), 497–513; Veli-Pekka Lehtola, «Mielikuvien rajasota. Kiistoja koltanmaan ja kolonialismin maastossa», *Rajanylityksiä. Tutkimusreitit toiseuden tuolle puolen* (Helsinki: Gaudeamus, 2005), 48.
- 9 Svein Lund et al., *Sámi skuvlahistorjá = Samisk skolehistorie 1–6* (Karasjok: Davvi girji, 2005–2013); Pigga Keskitalo et al., *Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa* (Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 2014).
- 10 Erkebiskop Melartins brev til Jacob Fellman 30.11.1837. *Fellman-samlingen*. Nasjonalarkivet (NA).
- 11 Patrik Lantto, *Tiden börjar på nytt: En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950* (Umeå universitet, 2000), 40–45; Björn Norlin & David Sjögren, «Kyrkan, utbildningspolitiken och den samiska skolundervisningen vid sekelskiftet 1900: Inflytande, vägval og konsekvenser?», *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi, Vol 1* (Skellefteå: Artos, 2016), 414–420; Pigga Keskitalo et al., «Johdatus saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historiaan», *Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa* (Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 2014), 17.
- 12 Siv Rasmussen, *Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid – Om komparasjon mellom Finnmark og Torne lappmark*. Doktorgradsavhandling (UiT Norges arktiske universitet, 2016), 61–63.
- 13 Kylli, *Saamelaisten kaksi kääntymystä, 96–106*.
- 14 Hans-Jørgen Wallin Weihe, «Social work» and missionary work as part of the power game. A discussion through two examples (Lund: School of Social Work, 1999); Hans-Werner Gensichen, «Bartholomäus Ziegenbalg», *Biographical Dictionary of Christian Missions* (New York: Macmillan Reference, 1998), 761.
- 15 Sölve Anderzén, «Norrländ is our India: Colonization – Missions or Catechization?», *The Colonial Experience in Education: Historical issues and perspectives*. *Paedagogica Historica* 31, nr. 1 (1995), 295–316.
- 16 Kylli, *Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen, 120–128*.
- 17 Ritva Kylli, «Kolmen pitäjän kuolinsyyt paikallisyhteisön kuvastajina 1700- ja 1800-luvun Pohjois-Suomessa», *Ennen ja nyt*, nr. 4 (2014).
- 18 Tuuli Forsgren, «...först at inhämta språket, och sedan deruppå lära sin Christendom...» *Om finska böcker och sameundervisning i Torne och Kemi lappmarker före 1850*. *Scriptum* nr 26 (Umeå universitet, 1990), 34–38; Sölve Anderzén, «Begrepp om salighetens grund, ordning och medel» *Undervisningen i en Lappmarksförsamling Jukkasjärvi församling 1744–1820* (Stockholm: Almqvist & Wiksell international, 1992), 84–87; Kylli, *Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen, 138, 343–363*.
- 19 Forsgren, «...först at inhämta språket, 31
- 20 *Mitt år i Lappmarken 1833*. Simeliana Ba41. NA.
- 21 Raija Majamaa, «Lönnrot, Elias (1802–1884)», *Suomen Kansallisbiografia* 6 (Helsinki: SKS, 2005), 394–400.
- 22 *Utdrag af ett Bref, dateradt Enare Prästgård den 3.2.1842*. *Helsingfors Tidningar* 13.4.1842.
- 23 Hannu Mustakallio, *Pohjoinen hiippakunta: Kuopion-Oulun hiippakunnan historia 1850–1939* (Helsinki: Kirjapaja, 2009), 19–23.
- 24 J. W. Durchmans brev av 8.2.1842 (se M. Castréns brev av 2.9.1842). Åbo katedralkapittel EVI:209. NA.
- 25 Protokoll 21.9.1842 § 11. Åbo katedralkapittel AI:72. NA.
- 26 Kylli, *Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen, 180*; Daniel Lindmark, «Från fraktur till antikva: Tryckkulturens modernisering i Sverige på 1800-talet», *Att läsa och att skriva: Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000* (Umeå: Institutionen for språkstudier, 2012).
- 27 Kylli, *Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen, 196–199*.
- 28 *Rapport fra Lapplands skoler til Senatet i Finland 27.9.1848*. Økonomisk afdeling KD 28/455 1848. NA.
- 29 Kylli, *Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen, 204–206*; Mustakallio, *Pohjoinen hiippakunta, 22–40*.
- 30 Esko I. Kähkönen, *Katekeetat Suomen Lapissa 200 vuotta* (Rovaniemi: Lapin korkeakoulu, 1989).
- 31 Se feks. Frederick Cooper, *Colonialism in Question* (Berkeley: University of California Press, 2005).
- 32 Se feks. Felicity Jensz, «Non-European Teachers in Mission Schools: Introduction», *Itinerario* 40, nr. 3 (2016), 389–403.
- 33 Kylli, *Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen, 370–380*.
- 34 Björn Norlin, «Kolonial utbildning och omvändelsepedagogik vid Svenska missionssällskapets lappländska skolinrättningar under 1840-talet», *Norrländsfrågan: Erfarenheter av utbildning, bildning och fostran i nationalstatens periferi* (Umeå: Atrium förlag, 2015), 195–222.
- 35 *Rapport fra Lapplands skoler til Senatet i Finland 29.6.1857*. Økonomisk afdeling KD 22/465 1857. NA.
- 36 *Brev fra Senatet i Finland 20.2.1858*. Utsjoki kirkearkivet J11. NA.

37 Kylli, Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen, 381.

38 Anders Andelins brev 27.1.1877. Oulu Katedralkapittel Ea:104. NA.

39 Kähkönen, Katekeetat Suomen Lapissa, 53, 173.

40 Kylli, Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen, 382–383.

41 Kylli, Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen, 263.

42 1895 begikk Laiti selvmord etter en kraftig sinnsforstyrrelse. Ritva Kylli, «Ei koskaan missään kotonaan – suomalaistuva saamelainen Aslak Laiti», Lähde: Historiatieteellinen aikakauskirja (2012b), 197–216.

43 E. W. Borgs brev 14.1.1865. Oulu Katedralkapittel Ea:64. NA.

44 Anders Hellanders brev 12.4.1873 (se Dean Heikels brev 27.5.1873). Oulu Katedralkapittel Ea:94. NA.

45 Marrask. 15 p:nä. Uusi Suometar 15.11.1869.

46 Kähkönen, Katekeetat Suomen Lapissa, 157.

47 Kylli, Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen, 385.

48 Laura Lehtola, Viimeinen katekeetta: Opettajana Inarin erämaissa (Porvoo: WSOY, 1984); Kylli, Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen, 395–396.

49 Marja Ranta, Kansanopetuksen kehitys Utsjoella 1700–1900 II. Kasvatustieteen laudaturtutkielma (Helsingin yliopisto, 1969), 68.

50 Paawo, Utsjoen Lapista 28/4 86. Oulun Lehti 2.6.1886.

51 Veli-Pekka Lehtola, «Historical encounters of the Sámi and

the Church in Finland.» *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi, Vol 2* (Skellefteå: Artos, 2016), 1096–1097.

52 Kielioloista Lapissa. Kaiku 15.4.1901.

53 Sölve Anderzén, «Kyrkans undervisning i Lappmarken under 1800-talet: En ständigt pågående process för att finna fungerande arbetsformer», *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi, Vol 1* (Skellefteå: Artos, 2016), 371–397; Nortin & Sjögren, *Kyrkan, utbildningspolitiken och den samiska skolundervisningen*, 409.

54 Lehtola, *Historical encounters*, 1085.

55 Jukka Nyysönen, «Saamelaisten kouluolot 1900-luvulla», *Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa* (Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 2014), 65–70.

56 Lehtola, *Viimeinen katekeetta*; Lehtola, *Historical encounters*, 1107–1108.

